

ВПЛИВ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА КИЇВСЬКОЇ РУСІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

THE INFLUENCE OF THE RECEPTION OF THE ROMAN PRIVATE LAW ON THE FORMATION OF THE LEGISLATION OF KYIV RUSSIA: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

Шпиталенко Г.А., к.і.н., доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Державний університет «Житомирська політехніка»

Горай О.С., к.е.н.,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Державний університет «Житомирська політехніка»

Барановська Т.В., к.е.н., доцент,
доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління та адміністрування
Державний університет «Житомирська політехніка»

Стаття присвячена дослідженню особливостей рецепції римського приватного права в Київській Русі, його впливу на формування та становлення давньоруських правових джерел. Хронологічні рамки дослідження охоплюють IX – початок XII століття. На цей час припадає встановлення русько-візантійських відносин та прийняття Руссю християнства, яке відіграло важливу роль у становленні й розвитку давньоруського права. Разом із церковними канонами на Русь поширилися норми римського приватного права в його візантійському (грецькому) варіанті. У процесі дослідження були проаналізовані наукові позиції щодо впливу рецепції римського приватного права на формування та розвиток правових джерел Київської Русі вчених-юристів Є. Харитонов, О. Харитонов, О. Підпригори, І. Бойка, Ю. Задорожного, К. Калюжного, Д. Чубатого, Р. Лашенка й інших. У роботі наведено порівняльний аналіз змісту основних джерел візантійського та руського права, зокрема «Номоканона», «Еклоги», «Прохірона», русько-візантійських договорів, «Кормчих книг», «Руської правди», а також впливу на них римських джерел, зокрема «Інституцій», «Дигест», «Кодексу» і «Новел» Юстиніана. Рецепція римського приватного права в Київській Русі була м'якою, непрямю і відбувалася шляхом використання переробленого та заново систематизованого правового матеріалу з метою регулювання тогочасних суспільних відносин. У процесі рецепції з візантійського права були запозичені лише ті норми, яких потребувало життя. Неможливість широкої рецепції візантійського права була спричинена особливостями слов'янського звичаєвого права, значним впливом дохристиянських традицій, специфікою історичного розвитку та формування Київської Русі. Та частина візантійського права, яка була рецептована, дала поштовх розвитку законодавства Київської Русі, поглибила і збагатила давньоукраїнські правові джерела новими юридичними поняттями й нормами, деякою мірою сприяла їх уніфікації. Подальші наукові розвідки щодо сутності, значущості та перебігу рецепції римського приватного права у правову систему України на різних етапах її розвитку сприятимуть адаптації вітчизняного законодавства до системи європейських правових цінностей, принципів і норм міжнародного права.

Ключові слова: рецепція, римське приватне право, русько-візантійські договори, візантійське право, Київська Русь, джерела права, «Руська правда», непряма рецепція.

The article appeals to the research of the peculiarities of the reception of Roman private law in Kyivan Rus', and its influence on the formation and becoming of the ancient-rus' legal sources. The chronological framework of the research covers the 9th – early XII century. This period is characterizing by the establishment of the relationship between Rus' and Byzantine, and the adoption of Christianity by Rus', which played an important role in the becoming and development of ancient-rus' law. The norms of Roman private law in its Byzantine (Greek) version spread to Rus' together with the church canons. During the research process, the scientific positions on the influence of the reception of Roman private law on the formation and development of the legal sources of Kyiv Rus were analyzed, namely by legal scholars of E. Kharitonov, O. Kharitonova, O. Pidopryhora, I. Boyko, Yu. Zadorozhny, K. Kalyuzhny, D. Chubaty, R. Lashchenko and others. The paper provides the comparative analysis of the contents of the main sources of Byzantine and Rus' laws, in particular, "Nomocanon", "Ekloges", "Prochiron", Rus'-Byzantine Treaties, "Kormchiye Books", "Rus' Law", as well as the influence of Roman sources on them, in particular, "The Institutes", "The Digest", "The Code" and "The Novels" of Justinian. The reception of the Roman private law in Kyivan Rus' was soft, indirect and took place through the use of recycled and re-systematized legal material in order to regulate social relations of those times. In the process of reception of the Byzantine law, there were borrowed only those norms that life required. The impossibility of a wide reception of Byzantine law was caused by the peculiarities of Slavic customary law, a significant influence of pre-Christian traditions, the specifics of historical development and the formation of Kyivan Rus'. That part of the Byzantine law, which was recepted, gave the impulse to the Kyivan Rus' law development, deepened and enriched ancient Ukrainian legal sources with new legal concepts and norms, and, from some positions, helped to their unification. Further scientific researches on the essence, significance and development of reception of Roman private law in the legal system of Ukraine at different stages of its development will contribute to the adaptation of national legislation to the system of European legal values, principles and norms of international law.

Key words: reception, Roman private law, Rus'-Byzantine Treaties, Byzantine law, Kyivan Rus', sources of law, Rus' Law, indirect reception.

Постановка проблеми. Реформування національного права України неможливе без опори на глибокий аналіз становлення та розвитку українського права в його історичній ретроспективі. Дослідження впливу рецепції римського приватного права на формування і становлення джерел права Київської Русі дозволяє глибше зрозуміти діалектику розвитку права, визначити шляхи його вдосконалення. Водночас адаптація вітчизняного законодавства до романо-германської правової сім'ї, європейського та міжнародного права шляхом використання західних правових цінностей, принципів і норм міжнародного права лише посилює актуальність теми даного дослідження, оскільки практика показує, що просте запозичення захід-

них правових моделей, без урахування культурно-історичних, національних і духовних особливостей України, не принесе очікуваних результатів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам впливу рецепції римського приватного права на формування та розвиток вітчизняних правових джерел, зокрема й періоду Княжої доби, присвячені праці вчених-юристів Є. Харитонов, О. Харитонов, О. Підпригори, І. Бойка, Ю. Задорожного, К. Калюжного, Д. Чубатого, Р. Лашенка, Б. Новика, С. Русу, В. Череватюка, Л. Шапенка, І. Недолубченка й інших. Водночас у сучасній історико-правовій науці ще дискусійними залишаються питання значущості та перебігу рецепції римського приватного права в Київській Русі.

Метою дослідження є особливості рецепції римського приватного права в Київській Русі, її вплив на формування та становлення системи права в досліджуваній період.

Виклад основного матеріалу. Рецепція (лат. *receptio* – «прийняття») – це відродження шляхом впливу високорозвиненої системи права, яка існувала раніше, на менш розвинуту правову систему. Рецепція римського приватного права – це процес відродження та пристосування загальних положень та засад цього права окремими правовими системами в умовах певних суспільно-економічних відносин.

Як відомо, рецепція римського приватного права розпочалася в XI–XII ст. й охопила практично всю тогочасну Європу. Становлення і розвиток правової системи України також пов'язані з рецепцією римського приватного права. У період раннього Середньовіччя Україна впродовж декількох століть була самостійною державою (Київська Русь), її загальна і правова культура були зорієнтовані на східно-європейську цивілізацію, тобто візантійську. Починаючи з IX ст. вплив Візантійської імперії на розвиток та формування суспільно-політичної та правової системи Київської Русі стає досить значним. Зважаючи на те, що Візантію тих часів прийнято вважати державою повного розквіту, недооцінювати ту роль, яку відіграла імперія на політичній арені того часу, зокрема її вплив на Київську Русь, не варто.

Одними з перших джерел права на території Русі стали договори з Візантією, так зване *jus gentium* Східної Римської імперії. Ці русько-візантійські договори мали за мету поповнення та регламентацію порушеної війною 860 р. торгівлі [1, с. 87]. У «Повісті минулих літ» збереглися тексти чотирьох русько-візантійських договорів. Зокрема, це договори київського князя Олега 907 та 911 рр., договори князя Ігоря 945 р. та князя Святослава 971 р. Проте перш ніж досліджувати правовий зміст цих договорів, необхідно зауважити, що між договором досліджуваного періоду і договором у сучасному його розумінні є суттєві відмінності. Сучасний договір та його зміст базуються на вже наявних нормах права, тоді як у досліджуваній період поняття договору та його роль були значно ширшими. Оскільки законів як таких (писане право) ще не існувало, а життя потребувало чіткого врегулювання відносин між людьми, то роль такого регулятора часто виконували договори. Тогочасні договори, з одного боку, утворювали нові норми права, а з другого – вони базувалися на вже наявних нормах звичаєвого права. Отже, як стверджував Р. Лашенко, у тогочасних договорах поряд зі звичаєвим правом відображався і відповідний правовий світогляд народу [6, с. 27]. В історико-правовій науці існує поділ договорів княжої доби на міжнародні, між князями та князів із народом. У різних місцевостях та в різні часи договори мали назви «ряд», «мир», «докінчання» тощо. Усе це говорить про високий рівень розвитку та поширення договірних відносин у Київській Русі. На жаль, до нас дійшли лише декілька договорів. У контексті нашого дослідження цікавими є вже згадані нами договори між Руссю і Візантією. Звичайно, ці договори містили насамперед норми міжнародного права, умови миру між «русинами» та «греками». Так, наприклад, у договорі князя Ігоря 945 р. містилися норми, які забороняли руському князю поширювати свою владу на Корсунську землю, а грецьким рибалкам дозволялося ловити рибу в гирлі Дніпра [6, с. 31]. Проте договори 911 та 945 рр. уже містять норми не лише міжнародного, але і кримінального, процесуального та міжнародного приватного права. Договір 945 р. містив також норми кримінального та процесуального права, зокрема визначалися міра покарання та порядок переслідування за такі злочини, як убивство, крадіжка. На думку окремих учених, у русько-візантійських договорах відображені норми грецького і візантійського права, а завдяки візантійському впливу до договору 945 р. було внесено римську норму карного права, за якою, зокрема, відкрита крадіжка каралася вчетверо, тобто поверталася викрадена річ

і ціна викраденої речі в потрійному розмірі [4, с. 78]. За вчинення цих злочинів передбачалося покарання у вигляді смертної кари. Як стверджує Р. Лашенко, смертна кара за убивство – це норма не руського походження, а радше запозичена з візантійського права. У договорі 911 р. містяться окремі норми процесуального права, зокрема про свідків, речові докази, присягу («роту») [6, с. 30]. Цікавим у змісті договорів є й те, що, з одного боку, вони засвідчували існування «челядинів», тобто рабів, а з другого, договори Олега й Ігоря свідчили про прагнення руських князів заборонити продавати «челядин», а отже, прагнення ліквідувати рабство як таке [6, с. 32]. Крім того, у договорі 911 р. містилися норми, що регулювали порядок спадкування майна після смерті русів, які перебували на службі у візантійського імператора. Зі змісту цих договорів видно, що вони уклалися не лише від імені князя, а й від імені інших князів, бояр та «од всіх людей руськия земля» [9, с. 28]. Чинність договору стверджувалась клятвою сторін, русичі клялися Перуном. Щодо рецепції римського права, то, на думку Є. Харитоновна, у русько-візантійських договорах мають місце як норми візантійського права, так і «закони руські», що свідчить про взаємні контакти цих систем у той період [14, с. 18]. Якщо загалом оцінювати значення і сутність русько-візантійських договорів, можна стверджувати, що вони були змістовними, поєднували в собі норми права як руського, так і візантійського, є важливим джерелом для дослідження тогочасних державно-правових характеристик Київської Русі. За висловом С. Гринька, «із цих договорів починалася історія руського писаного права» [2, с. 14].

Прийняття християнства як державної релігії в 988 р. сприяло впливу на Київську Русь високорозвиненої візантійської культури. Зазначимо, що грецька інтелектуальна база того часу була відбитком іудейської релігії, грецької філософії та римської державно-правової системи. Як наслідок, християнство мало великий вплив на становлення і розвиток тогочасного права Київської Русі під впливом та на основі візантійських джерел права [14, с. 18].

Проте, на думку більшості дослідників, звичаєве право Київської Русі лише частково рецептувало візантійське, і ця рецепція головним чином була спричинена прагненням засвоїти церковне право. Особливістю рецепції римського права в Київській Русі було те, що в її процесі були запозичені лише ті норми, яких потребувало життя. Як відомо, під церковну юрисдикцію підпадали не лише християни, а й так звані церковні люди як у цивільних, так і у кримінальних справах [16, с. 24]. Нагадаємо, що вищим духовенством спочатку були греки. Вони не знали руського звичаєвого права, не бажали ним користуватися для вирішення особистих і майнових відносин, отже, віддавали перевагу своїм, звичним до вжитку, нормам, тому судили за своїм правом.

Дослідник С. Русу до причин рецепції римського приватного права в його візантійському варіанті на теренах України періоду Княжої доби відносить потреби суспільного життя та недостатньо розвинене національне право [11, с. 16]. Отже, за характером рецепції римського права в Київській Русі була непрямона. Вона відбувалася шляхом використання переробленого та заново систематизованого правового матеріалу, що використовувався для правового регулювання економічних відносин та ідеологічного оформлення тих чи інших політичних реалій [17, с. 124; 5, с. 181]. Ця рецепція була м'якою, зручною, з візантійського права були взяті цілі статті, яких не вистачало, інші пристосовувалися до руського права. Часто виникали труднощі з перекладом візантійських правових норм мовою слов'ян, багато інституцій були ще невідомі звичаєвому праву. Неможливість прямого запозичення та широкої рецепції візантійського права була спричинена особливостями слов'янського звичаєвого права, значним впливом дохристиянських традицій, специфікою історичного розвитку

та формування Київської Русі. На думку Д. Чубатого, руське звичаєве право містило багато понять, які суперечили християнським: це розлучення, багатожонство тощо [16, с. 24]. Проте, на думку більшості дослідників, завдяки рецепції візантійського права у правову систему Київської Русі проникли значна кількість норм римського приватного права. Так, зокрема, дослідники І. Терлюк та Д. Забзалюк стверджують, що рецепція візантійського права після прийняття Руссю християнства мала значний вплив на формування правової системи Києво-Руської держави, а рецептоване візантійське право поглибило і збагатило національне давньоукраїнське право новими юридичними поняттями, дало поштовх розвитку вітчизняного законодавства Княжої доби [12, с. 45]. Крім того, рецептоване візантійське право сприяло деякою мірою уніфікації руського права, яке до цього часу було розрізненим.

Отже, з появою церковної ієрархії з'являється і візантійське право. Разом із християнством на територію Київської Русі поширили дію збірники візантійського як церковного, так світського права. Варто зазначити, що одні збірники візантійського права набирали чинності без особливих змін, інші – пристосовувалися до місцевого права і лише потім набирали чинності або лише впливали на норми українського звичаєвого права.

Так, з 988 р. в церковних судах Київської Русі застосовують візантійське право, зокрема «Номоканон». Це був найбільш рецептований збірник візантійського церковного права. До його змісту увійшли канони – правила Апостолів, Отців Церкви, вселенських соборів, а також численні закони, ухвалені візантійськими імператорами в церковних справах. У Візантії були відомі два «Номоканони»: Івана Схоластика (VI ст.) та Фотія (VII ст.) Як зазначає український дослідник права Р. Лашенко, «Номоканони» були відомі в Україні під назвою «Кормчих книг», назва яких пішла від того, що святі отці у своїх писаннях порівнювали церкву з кораблем, що пливе морем, а правила християнського життя слугують їхнім рятувним кормилом [6, с. 25; 15, с. 66]. На переконання М. Чубатого, «Номоканон» був цілком рецептований. «Кормчі книги» містили норми церковного права, доповнені законами світської влади, що також є яскравим виявом рецепції римського приватного права на Русі. У вступі до «Інституцій» Юстиніана зазначено, що норми «Кормчої книги» (XII ст.) засвідчують вплив на них кодифікації Юстиніана, зокрема такої її частини, як «Інституції» [6, с. 26]. Варто зазначити, що «Кормчі книги» є одним із молододосліджених джерел права України, оскільки за радянських часів ідеї тісного взаємозв'язку та впливу церковного і світського права, які обов'язково виникають у дослідників «Кормчих книг», не могли схвалюватися владою. Проте можна стверджувати, що процеси формування української державності проходили з безпосередньою участю і під впливом православної церкви, основним джерелом права якої і були «Кормчі книги».

«Номоканон» ліг в основу ухвалених у XI ст. церковних статутів та статутів князів Володимира, Ярослава, Всеволода та «Судного закону» («Закон судним людям»). Зокрема, Я. Шапов, який досліджував візантійську правову спадщину на Русі, підкреслює, що Статут князя Ярослава містить записані норми візантійського сімейного права [16, с. 25]. Княжі статuti внесли важливі нововведення у фінансове, сімейне, кримінальне право. Зокрема, у них було встановлено право церкви на десятину і підсудність церковних людей суду самої церкви. За князя Володимира ухвалений «Закон судним людям» – збірник цивільних та церковних законодавчих положень. Джерелами цього нормативного акта вважаються Кодекс Феодосія, Кодекс Юстиніана, Василіки, Прохірон та інші. За оцінкою професора М. Чубатого, досить поширений у Київській Русі «Закон судним людям» був одним з актів, яким керувалися у вирішенні цивільних справ. За церковними статутами на Русі розглядалися майже всі процеси щодо розірвання шлюбу, спори, пов'язані зі

спадком і опікою, справи про злочини проти гідності і церковних законів [16, с. 26–27; 18, с. 175].

Ще одним, неофіційним, збірником була «Книга законів», яка являла собою радше компіляцію інших кодексів із візантійського права. У ній містилися норми земельного, кримінального, сімейного права. На думку науковців, збірник набув свого часу великого поширення, а частина його норм увійшли до «Руської правди» [18, с. 176].

У досліджуваній період також широко використовувалися збірники «Еклога», що містив здебільшого норми приватного права, та «Прохірон» – збірник норм цивільного та спадкового права. «Еклога» – «Зібрання законів» – це збірник прав, виданий за наказом візантійських імператорів-іконоборців, який містить норми звичаєвого права народів, які входили до складу Візантійської держави. Збірник «Еклога» став першим офіційним зводом законів. Написаний грецькою мовою він був доступним для населення Візантії того часу. Збірник мав практичне застосування як офіційний підручник для правників-суддів у Візантії у VIII–IX ст. Збірник «Еклога» містив норми цивільного візантійського права, зокрема дарування, спадкування, родинного, шлюбного та карного права. С. Гринько досліджував вплив римського права на «Еклогу» і стверджує, що творці «Еклоги» запозичували норми зі «Зводу» Юстиніана. Розширена та доповнена із часом «Еклога» дістала назву «Приватна Поширена Еклога», у якій ще чіткіше простежується рецепція римського права. Так, наприклад, норми щодо позики під відсотки, як стверджує С. Гринько, прямо запозичені із законодавства Юстиніана. Аналогічне можна стверджувати і про шлюбні норми, шлюбно-майнові відносини, про дарування, мирові угоди, про іпотеку тощо [16, с. 89]. Варто зазначити, що «Еклога» була перекладена слов'янською мовою і мала назву «Главизна царей Константина і Леона».

«Прохірон» – це офіційний збірник, складений імператором Василем Македонським, який датується 872 р. За змістом він був більш наближений до «Кодексу» Юстиніана, ніж «Еклога», оскільки містив перероблений зміст «Інституцій», «Дигест», «Кодексу» і «Новел» Юстиніана. У «Прохіроні» було додано багато нових норм, невідомих «Еклозі», а також зроблено роз'яснення спеціальної латинської термінології шляхом перекладу спеціальних термінів грецькою мовою. Збірник містив норми приватного, сімейного, кримінального права. Цей збірник увійшов до «Кормчої книги».

Не викликає сумнівів і те, що римське право певною мірою слугувало джерелом і найстародавнішою пам'ятки права Княжої доби – «Руської правди». Зокрема, в основу «Руської правди» було покладено статті «Закону судним людям», «Еклоги» та інші. На переконання низки дослідників, чимало положень «Руської правди» мають безсумнівну схожість із положеннями римського приватного права в його візантійській інтерпретації, що свідчить про рецептування окремих законів із візантійського (грецького) законодавства. Наприклад, ст. XXI «Руської правди» передбачає: «Якщо кредитор буде вимагати своїх грошей із боржника, а останній заперече, то позивач-кредитор закликає свідків. Якщо вони заперсягнуть у справедливості його вимог, той, хто дав позику, бере свої гроші і ще три гривні на додачу» [7, с. 198].

Зауважимо, що в юридичній літературі думки науковців стосовно впливу права інших держав на перший кодифікований збірник Київської Русі розділилися. Так, зокрема, М. Грушевський, загалом не заперечував рецепцію римського права, наголошував на її другорядному значенні, зауважував, що першооснову «Руської правди» становить звичаєве право східних слов'ян [3, с. 60–61]. Своєю чергою вітчизняний дослідник-цивіліст Є. Харитонов визнає «Руську правду» продуктом давньоруської правотворчості, убачає деякий вплив римського

приватного права в його візантійській інтерпретації, рецептує звідти окремі засади та рішення [13, с. 217]. Вплив візантійського права на «Руську правду» наголошували у своїх працях такі вчені: Р. Лашенко [6], Я. Шапов [18, с. 310]. Вплив візантійського права на зміст «Руської правди» визнає і С. Гринько, особливо щодо норм, які регулювали правила із завдання шкоди та відповідальності, відомі в римському праві. Як приклад він наводить норму про те, що раб, який завдав збитків вільній людині, підлягав покаранню власником або видачі тому, кому він завдав збитків [2, с. 13]. У контексті досліджуваної проблеми цікавим є дослідження Ю. Задорожного, який провів порівняльний аналіз статей «Руської правди» та римського права і встановив схожість низки юридичних норм, що, на його думку, не виключає можливості їх запозичення руським правом [4, с. 49–50]. Так, зокрема, у процесі порівняльного аналізу інституту права власності Київської Русі, регламентованого «Руською правдою», та Римської держави дослідником було виявлено схожість деяких положень щодо регулювання майнових відносин. Наприклад, власник будь-якого майна як за руським, так і за римським законодавством мав право не лише вільно розпоряджатися своїм майном, а й отримувати прибутки з майна, вимагати судового захисту від незаконного посягання, вступати в договори стосовно майна тощо. Наявність права власності опосередковує існування низки норм права щодо регулювання майнових відносин у суспільстві [4, с. 164]. Цікавими для дослідження є норми зобов'язального права, яке було досить розвиненим у Київській Русі. На підтвердження цього Ю. Задорожний аналізує велику кількість статей «Руської правди», які регламентували зобов'язальні відносини. Так, наприклад, відповідно до ст. 83 Розширеної редакції «Руської правди», підлягала вищій мірі покарання особа, яка вчинила підпал сховища зібраного врожаю. Для порівняння, за Законами XII таблиць у Стародавньому Римі страчували того, хто підпалював сховища або складені біля них скирти хліба. Суворість покарання за знищення хліба як у Римській імперії, так і на Русі опосередковувалася підвищеною суспільною небезпекою втрати стратегічного продукту харчування. Спільним для законодавства двох держав, на думку Ю. Задорожного, є встановлення обмежень щодо стягнення відсотків за договором позики. Наприклад, ст. ст. 47–52 Розширеної редакції «Руської правди» регламентували встановлення 20% за позику терміном до року і 50%, якщо термін займу сягав більше року. Публічною владою Риму також було встановлено максимальний розмір відсотків за договором позики. Уперше такі обмеження встановлювалися Законом XII таблиць, щоб «ніхто не брав більше одного відсотка на місяць, у той час як до цього бралось за бажанням багатих» [10, с. 196]. Отже, у зобов'язальному праві цих двох держав простежується схожість не лише тих чи інших видів договорів (міни, позики, зберігання тощо), а й підстав для їх виникнення (на основі договору чи делікту), забезпечення виконання зобов'язань (неустойка, застава, завдаток) тощо. Тісно

пов'язаний із зобов'язальним та речовим правом інститут спадкування, який установлював різні способи переходу майна від померлого до спадкоємця. Відомо, що як на Русі, так і в Римі існувало два способи отримання спадщини: за законом та за заповітом. У ст. 92 Розширеної редакції «Руської правди» виокремлено не лише згадані способи спадкування, установлювалася також норма, за якою діти отримали виключне право спадкування в разі відсутності заповіту. Віддавалася перевага дітям перед матір'ю щодо спадкування майна і в римському праві. Як уже зазначалося вище, значний вплив на регулювання шлюбно-сімейних відносин у Руській державі мала церква. Розширена редакція «Руської правди» щодо регламентування таких відносин, на думку Я. Шапова, на відміну від тексту XI ст., містила значно більше візантійських норм, які у своїй основі були рецептовані з римського права [18, с. 310]. Так, батько як у Римі, так і на Русі мав необмежену владу над своїми дітьми, тобто міг продати (особливо в голодні роки), убити, віддати за борги [10, с. 201]. Водночас суворість таких норм на Русі дещо пом'якшувалася суспільною мораллю і громадським осудом. Отже, порівняльний аналіз статей «Руської правди» та римського права, на думку Ю. Задорожного, дає об'єктивні підстави встановлення схожості низки юридичних норм, що не виключає можливості їх запозичення руським правом. Водночас дослідник зауважує, що «Руська правда», як перший кодифікований юридичний акт східних слов'ян, створила основу для формування та розвитку системи права Київської Русі, а її поширення сприяло процесу уніфікації правових норм.

Також варто зазначити, що руські князівства в різні часи розробляли власні письмові джерела права, для яких зазвичай запозичували глави чи окремі правила із джерел Візантійської імперії: «Зводу» Юстиніана, «Еклоги», «Приватної Поширеної Еклоги», «Епанагоги», «Базиліка» тощо.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволяє дійти висновку про те, що римське приватне право мало значний вплив на формування і становлення правової системи Київської Русі, особливо після прийняття тут християнства. Його рецепція відбувалася за візантійським (східноєвропейським) типом і мала непрямий характер. Неможливість прямого запозичення та широкої рецепції візантійського права, що базувалося на основі римського, була спричинена особливостями слов'янського звичаєвого права, значним впливом дохристиянських традицій, специфікою історичного розвитку та формування Київської Русі. Водночас можна стверджувати, що рецептоване візантійське право поглибило і збагатило давньоукраїнське право новими юридичними поняттями, дало поштовх розвитку законодавства, сприяло уніфікації руського права, яке до цього часу було розрізненим. Оскільки римське право є однією з підвалин сучасної європейської цивілізації, то подальші наукові розвідки щодо сутності, значущості та перебігу рецепції римського приватного права у правову систему України на різних етапах її розвитку сприятимуть адаптації вітчизняного законодавства до системи європейських правових цінностей, принципів і норм міжнародного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко І. Вплив римського приватного права на розвиток правового регулювання цивільних відносин в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. 2013. № 2. С. 87–96.
2. Гринько С. Значення типології рецепції римського права для правових систем європейських країн. *Приватне право і підприємництво*. 2014. Вип. 13. С. 9–13.
3. Грушевський М. Очерк истории украинского народа. Киев : Лыбидь, 1990. 400 с.
4. Задорожний Ю. «Руська правда» і римське право : порівняльний аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 1 (87). 173 с.
5. Калужний К. Вплив елементів правової культури Візантії на східнослов'янську юриспруденцію. *Організаційно-управлінські, економічні та нормативно-правові аспекти забезпечення діяльності органів управління та підрозділів МНС України* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Черкаси : АПБ ім. Героїв Чорнобиля МНС України, 2010. С. 180–183.
6. Лашенко Р. Лекції по історії українського права. Прага, 1923. Т. 1 : Княжа доба. 150 с.
7. Новик Б. Окремі аспекти впливу римського приватного права на розвиток системи українського права. *Про українське право* / за ред. І. Безклубого. Київ, 2015. Число IX. С. 196–203.
8. Підпригора О., Харитонов Є. Римське право : підручник. Київ : Юрінком-Інтер, 2006. 512 с.

9. Повість минулих літ : літопис. Київ, 1982. 226 с.
10. Римське право (Інституції) / за заг. ред. Є. Харитонова. Харків : Одіссей, 2003. 288 с.
11. Русу С. Історико-правові передумови рецепції римського приватного права *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 12–16.
12. Терлюк І., Забзалюк Д. Історія держави і права середньовічної України. Львів : Каменяр, 2010. 232 с.
13. Харитонов Є. Історія приватного права Європи : Східна традиція. Одеса : Юридична література, 2000. 217 с.
14. Харитонов Є. Рецепція римського права у Статутах Великого князівства Литовського : чинники, передумови та деякі результати. *Актуальні проблеми держави й права* : збірник наукових праць. Одеса, 2009. С. 18–23.
15. Череватюк В. Вплив римського права на законодавство Київської Русі. *Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮІ ТАНГ*. Тернопіль, 2000. С. 64–68.
16. Чубатий Д. Огляд історії українського права. 3-тє вид. Мюнхен, 1947. Ч. I. 89 с.
17. Шапенко Л., Недолюбченко Н. Візантійське законодавство та його вплив на формування права України. *Карпатський правничий часопис*. 2015. № 9. С. 120–125.
18. Щапов Я. Княжеские уставы и церковь в Древней Руси XI–XIV вв. Москва : Наука, 1972. 340 с.